

Læstadianerne, hvem er de?

Av Ove Sandvik.

Det er mange som undres hvem læstadianerne er og hva de står for. -Er ikke det ei sekt som ikke bruker gardiner, blomster og juletre?

Er det en liten flokk med eldre som tiden har løpt fra, som leser Læstadius og synger gamle og lange salmer og som ikke tillater noe "verdslig"? Også mange i nord har forutinntatte og som oftest vrangforestillinger om læstadianerne. I denne artikkelen skal vi se på hvem Lars Levi Læstadius(bildet) var, på utviklingen av vekkelsen etter Læstadius og prøve å gi en oversikt over de ulike grenene bevegelsen er splittet opp i de senere år.

Lars Levi Læstadius (1800-1861)

Lars Levi Læstadius ble født i Jäkkvik 10.01.1800. Jäkkvik ligger ca.7,5 mil fra Norskegrensen ved Saltfjellet. Heimlassen var en nyrydningsplass som lå 6 mil fra nærmeste nabo. Faren, Carl, var av gammel presteætt. Flere av hans forfedre hadde vært prester ulike steder i Sverige. Selv hadde Carl flere jobber, bl.a som bergverksmann i ei sølvgruve. Senere ble han bureiser og drev en del med jakt. Han misbrukte alkohol, noe som i høy grad gikk ut over familien. Dette var nok en medvirkende årsak til Lars sitt sterke engasjement mot alkoholens forbannelse.

Carl var gift to ganger. I første ekteskap hadde han en sønn, Carl Erik. Etter første konas død giftet han seg på nytt med sør-samen Anna Magdalena Johansdtr. Etter noen tunge år i Jäkkvik, flyttet familien til Arjeplog. Men fattigdommen ble bare enda tyngre her. Farens alkoholproblemer og familiens fattigdom gjorde at folk i Arjeplog ikke ville ha noe med familien å gjøre. Det var ei tung tid for barna, men foreldrene lærte barna og lese og skrive, før de var 8 år.

Da Lars var 8 år flyttet han og en yngre bror til den eldre halvbroren som nettopp var blitt prest i Kvikkjokk, 10 mil lenger nord. Her var brødrene i 8 år og hadde halvbroren som lærer. I tillegg til skole ble det også mye praktisk arbeid som vedhogst, fisking, høying m.m. Her startet også hans interesse for blomster.

I 1816 reiste brødrene til Härnösand, nord for Sundsvall, for å gå gymnas. Härnösand ligger ca. 80 mil fra Arjeplog. Også her var det et liv i fattigdom, men Lars var svært nøysom og klarte seg godt. Han fikk inntekt ved å være huslærer og ved stipender. Da han 3 år senere var ferdig på gymnaset gikk han gjennom Sverige til Trondheim, nord til Salten og heim til Arjeplog. På turen kartla han plantelivet i områdene han besøkte.

Studier ved universitetet i Uppsala var nå veien videre for Lars. Men før han begynte å studere gikk han på ski fra hus til hus i ca. 500 mil for å be om støtte til studiene. Dette var en vanlig måte å finansiere studier på for fattige studenter. I Uppsala studerte han først botanikk. Men etter råd fra en veileder gikk han over til å studere teologi. Årsaken til dette var rent praktisk. Det var lettere å få lønnet arbeid som teolog enn som botaniker.

Prestetjeneste i nord

I 1825 ble han ansatt som prest i Arjeplog og misjonær i Pite lappmark, d.v.s. at han hadde ansvar for å besøke folk som bodde i spredte bosetninger i dette området. På en av disse turene traff han Brita Katarina Alstadius. Hun var lekekamerat fra barneåra i Jäkkvik.

Oppholdet i Arjeplog ble veldig kort, kun ett år. Årsaken til det var at biskopen hans hadde søkt for Læstadius på sokneprestembete i Karesuando uten at han visste om det. Og selvsagt fikk han stillingen. Lars flyttet derfor til Karesuando i 1826. Dette er Sveriges nordligste prestegjeld. Prestegjeldet er enormt stort, men det bodde kun 25 fastboende familier og 600 reinsamer i prestegjeldet. Folk snakket finsk og nord-samisk. Han lærte seg begge disse språka. Her var et enormt alkoholforbruk. Både menn og kvinner drakk mye brennevin og mange barn led stort. Drikkingen førte også til mye tyveri, overfall og slagsmål.

Som prest var han pliktoppfyllende, og han preket mye mot umoralen. Han sier om seg selv at han hadde ei død tro. Det var lite frukter av tjenesten. Han gifter seg i 1827 med Brita. Hun ble gravid da de treftes i Jäkkvik og kom til Karesuando som høygravid. Han tar imot henne og de gifter seg like etter på. Han sier selv at han så det som en ledelse at egenrettferdigheten hans på denne måten skulle få en knekk. Lars og Brita fikk 15 barn sammen. 12 av disse vokste opp.

Under prestetiden i Karesuando fortsatte han med sin botaniske hobby. Han var på flere ekspedisjoner og forskningsturer, både alene og sammen med svenske og utenlandske forskere. En fjellvalmue er oppkalt etter han (Papaver Laestadium). Han hadde 6500 vekster i sitt herbarium, og da hadde han solgt mange

tusen planter til andre botanikere. For sin innsats innen botanikken ble han medlem av Det kongelige svenske videnskaps-akademi og ridder av den franske Æreslegion.

Læstadius blir omvendt

Læstadius var flere ganger alvorlig syk disse årene. I 1832 fikk han tyfus og var døden nær. I 1839 mistet han en sønn på tre år. Ca.1841 fikk han store smerter i brystet, noe han trodde var tuberkulose. Først denne siste hendelsen fikk han til å våkne og spør seg selv om han var rede til å dø. En vekkelse begynte i hans liv.

I 1843 ble han utnevnt til fylkesprost og visitator for Lappmarkens menigheter. Dette medførte mye reising. På en visitasreise i Åsele 17 mil vest for Umeå, møter han ei samepike han kaller Maria. Hennes egentlige navn er Milla Clemensdotter. Hun åpner seg for han etter gudstjenesten og hennes vitnesbyrd fører til åndelig frigjørelse for Læstadius. Han kommer tilbake til Karesuando som et nytt menneske. Maria var kommet til liv i Gud ved hjelp av presten Brandell. Hun hørte til en vekkelsestradisjon som også Rosenius var preget av.

Ei stund etter denne hendelsen slår Læstadius sin forkynnelse gjennom. Det startet med en gudstjeneste i advent 1845. Da kom ei samekvinne gjennom til visshet om Guds nåde. Etter dette blir det store vekkelser i området og brennevinsforbruket, tyveri osv avtar. Lensmannen blir nesten arbeidsløs. Læstadius sin forkynnelse var frisk og full av bilder. Med våre øyne kunne bildene og språkbruken være grov. I en preken over Luk 21,25-36 sier han bl.a.: - Når et menneske blir født, dyrker de den gud som bor i endetarmen. Dør et menneske, så dyrker de atter endetarmens gud. Helligdagene gjøres til etedager, drikkedager, morodager, bannedager og slagsmåldager, og det ser ut til at endetarmens gud skal ha den største dyrkelse og ære av verdens træler. Har da Gud skapt mennesket bare til å ete og skite, drikke og slåss, drive hor og stjele? Eller hva har Gud skapt mennesket til, og satt det i verden for?"

I avskjedstalen til menigheten i Karesuando kommer både omsorgstenen og hans rike billedspråk tydelig fram:

-Farvel, I nyfødte barn, som den himmelske Forelderen har født med så stor smerte og blodsutgytelse!
Farvel, I nyfødte barn, som ligger og skriker på denne verden kalde golv! Måtte den himmelske Forelderen løfte dere opp, vaske dere rene med livets vann, svøpe dere i rene linkluter og trykke dere til sitt bryst!
Farvel, alle vintermeiser og sommersvaler! Den himmelske Forelderen som gir ravneungene mat i sin tid når de roper på ham, han gi dere melk, smør og honning når dere er sultne, og han beskytte dere og bevare alle små meiser fra høkens klør! Farvel, I dompaper og nattergalen som har kvitret og sunget for den ensomme vandringsmann i alle trær! Må Gud gi sin nåde at jeg måtte få høre dompapene og nattergalene kvitre for Gud og Lammet i himmelens rike, og i livsens tre synge den nye sangen!

Mot slutten

Konventikkelplakaten var ikke opphevet i Sverige på denne tid. Læstadius sendte like vel ut lekpredikanter for å vitne om Jesus. For å unngå å komme i konflikt med loven, talte disse om avholdsaken. Samtidig leste de opp prekenmanuskripter som Læstadius selv hadde skrevet. Han satte også i gang ca. 30 skoler som hadde til hensikt å bekjempe brennevinet, gi kristen opplæring og forkynne Guds ord også for voksne.

I 1849 blir Læstadius utnevnt til sokneprest i Pajala, ca. 20 mil sør for Karesuando ved grensen til Finland. Her blir han til sin død i 1861. I denne perioden får han flere advarsler fra sine overordnede p.g.a. angrep på ledere i kirka. Mange harde motstandere prøver å få han taus, ikke minst brennevinshandlerne som led store tap. Etter Kautokeino-opprøret i 1852 opplever han mye motstand. Det var noen samer som var påvirket av vekkelsen ved Læstadius, men som senere utviklet sterke svermeriske trekk. I et voldelig oppgjør myrder disse både lensmann og handelsmann. To av lederne deres blir henrettet av myndighetene under rettsoppgjøret. Læstadius tok sterkt avstand fra det som skjedde, men anklagene mot han i den forbindelse gikk sterkt inn på ham.

De siste årene ble han sterkt svekket helsemessig, og medarbeiderne hans ble mer sentrale i bevegelsen. Læstadius var ingen typisk læreforkynner, mer en vekkelsespredikant. Men læren var pietistisk, luthersk og også preget av Hernhuttismen. Han utformet ikke noe læregrunnlag for bevegelsen, noe som senere skulle få store konsekvenser i form av splittelse av bevegelsen.

Utviklingen etter Læstadius

En av Læstadius sin mest sentrale medarbeidere var kateket, lærer og forkynner Johan Raattamaa (1811-99). Han hadde i yngre år hatt store alkoholproblemer, men ble omvendt under Læstadius sin forkynnelse i 1846. Under Læstadius sine siste år, blir Raattamaa en stadig mer sentral leder i den læstadianske vekkelse. Og etter Læstadius sin død, blir han den sterke leder helt til sin død i 1899. Han hadde "en biskops tillit og avgjørende ord". Det er han som i sterk grad tar i bruk absalusjonen innad i bevegelsen, og denne blir allment brukt fra ca. 1870. Han utformet vesentlige lærepunkt. Medlemmene ble i statskirken. De gikk der for sakramentenes skyld, men de hadde egne samlinger i heimer, bedehus og kapell.

Han klarer å holde læstadianerne samlet tross indre spenninger, både ved sin forkynnelse og gjennom brev til menighetene. Spenningene gikk i hovedsak på hvem som skulle utøve lederskapet i bevegelsen etter Raattamaa. I vest mente de å ha både Læstadius og Raattamaa med seg i at menigheten i Gällivare skulle være "den førstefødte forsamling", dvs. den forsamling som skulle styre bevegelsen. Dermed oppstod det såkalte "førstefødtedogmet". Dette medførte sterk splid innad, og det kom til brudd mellom medarbeidere. Dette skjedde bl.a. i Vadsø. Men den dyptgående splittelsen kom ikke før etter Raattamas død.

Andre sentrale predikanter i Raattamaas tid var les Pieti (Per Wasare 1815-1896). Han var reineier som bodde i Enontekiö i Finland. Om sommeren var reinen i Norge, og les Pieti fulgte med. Han forkynte mye for nordmennene. Etter Kautokeino-opprøret fikk han i oppdrag av den norske biskopen å være lønnet forkynner og veileder for de vakte i Finnmark.

Antin Pieti (Per Anders Nutti 1825-1898) bodde i Karesuando, men hadde sommerbeite for reinsdyra sine på Ringvassøy. Han forkynte Guds ord i Tromsø og Nord-Troms.

Til flere land

Den læstadianske bevegelsen bredte seg snart både til Finland, Norge og USA. Det er også grupper med læstadianere i Danmark, de baltiske stater og i Russland. Selv om tallene er usikre er det i dag anslagsvis 200 000 læstadianere i Finland, i Sverige ca.20.000, i USA ca.30.000 og i Norge ca.15.000. Som vi ser er det en stor bevegelse, kanskje en av Nordens største vekkelsesbevegelser.

Læstadianismen i Norge

Vekkelsen ved Læstadius hadde sitt utgangspunkt i Karesuando. Denne byen ligger helt i nord på grensa mellom Sverige og Finland. Det er heller ikke langt til norskegrensa og Kautokeino kommune. Befolkningen i området var stort sett samisk og det var god kontakt over grensene. Det var derfor naturlig at de som var blitt frelst i Karesuando vitnet om sin tro der de ferdes. Mange samer kom med reinen til sommerbeite ved norskekysten, særlig i Nord-Troms og Ofoten. Det kom predikanter for å preke for disse, og dermed ble også flere norske vunnet for evangeliet. Det var også en stor innvandring til Norge fra Finland (kvæner), spesielt til Finnmark. Disse fikk besøk av predikanter fra Finland. Bevegelsen ble også spredt gjennom den store fiskerivirksomheten i Lofoten og Finnmark.

I løpet av få år hadde bevegelsen spredd seg til Nord-Troms og Finnmark. I Tromsø var det en menighet allerede i 1860-åra. Midt-Troms ble ikke berørt, mens lbestad, Harstad og Ofoten har mange læstadianere. Det er også enkelte læstadianere i Lofoten og Malm i Nord-Trøndelag.

Splittelser

Etter Raattamaas død ble bevegelsen splittet i flere ulike grener. Den ene av disse var en ren norsk retning. Allerede på slutten av Raattamaas tid oppstod det som nevnt en strid om det såkalte "førstefødte-dogmet". Det var noen norske predikanter som forkynte i Amerika som først begynte å utforme denne lære. Den skapte splid og Raattamaa sendte over noen av sine predikanter for å ordne opp. De lyktes imidlertid ikke og like etter Raattamaas død var splittelsen et faktum. Det ble to grupper. De som ble igjen ble kalt for "Gammel-læstadianerne" og holdt til i øst, og de som forfektet førstefødte-dogmet ble kalt "De førstefødte" og var hovedsakelig i vest. I Norge var det mange som fulgte predikanten Erik Johnsen fra Lyngen og dannet "Den luthersk læstadianske forsamling" eller "Lyngenretningen". En

fjerde retning oppstod hovedsaklig i Finland. De blir kalt for "De nyvakte". De ønsket en fornyelse av bevegelsen. Senere opplevde flere av disse retningene nye splittelser.

Skjematisk kan vi sette opp splittelsene i bevegelsen på denne måten:

1.0 Læstadius/Raattamaa 1844-1899

1.1 "Gammellæstadianere" 1900

1.1.2 "Gammellæstadianere" 1907

1.1.2.1 "Uleåborgretningen" eller "Gammellæstadianere" 1934

1.1.2.2 "Fridsforbundet" eller "Altaretningen" eller "De små-førstefødte" 1934

1.1.3 "De nyvakte" 1907

1.2. "De førstefødte" 1900

1.3. "Lyngenretningen" 1910

1.3.1 "Fundamentalistene" eller "De konservative" 1992

1.3.2 "De liberale" 1992

Ulike grupperinger

Vi skal nå gi en kort oversikt over de ulike hovedretninger.

1. Gammellæstadianerne eller Uleåborgretningen.

Dette er hovedretningen som ble igjen etter bruddet med "De førstefødte". De er også kalt "Østlæstadianerne" etter området hvor de holder til, nemlig østre deler av nord Sverige og Finland. Etter splittelsen i 1934 er de også kalt "Uleåborgretningen". De praktiserer skriftemålet. Denne greina av læstadianismen er den største. På sommerstevner i Finland kan det være opptil 70 000 samlet. Det er ikke mange gammellæstadianere i Norge. Kun noen små grupper i Finnmark. Sentral predikant i Norge: Oluf Koskamo, selv om han var selvstendig å vanskelig å plassere i en bås.

2. Altaretningen eller Fridsforbundet eller De småførstedfødte.

I 1934 ble det en splittelse blant gammellæstadianerne. Denne hang sammen med en uenighet i amerikansk læstadianisme som forplantet seg til Finland. Denne retningen har hovedtyngden av medlemmene på begge sider av den finsk-svenske grensa og i Alta-området i Norge Det er også noen få Alta-læstadianere i Ofoten og Sør-Troms. Her ble de gjerne kalt for "lundbergianere". I Sverige går de under benevnelsen "Fridsforbundet" og i Norge "Altaretningen". De står læremessig nært gammellæstadianerne. Sentrale predikanter i Norge: August Lundberg, Karl Huru, Annanias Brune, Petter Posti, Henry Bårdsen og Kåre Suhr.

3. *De førstefødte.*

I vest mente de som tidligere nevnt at menigheten i Gällivare var den ledende menighet. Denne retningen er kalt "De førstefødte". De anerkjenner ingen som kristen uten at en har fått absolusjon av en av lederne innen de førstefødtes forsamling. Alle læstadianere har en streng praktisering av adiafora-spørsmål. Men denne retningen er nok den strengeste og mest loviske i så henseende. "De førstefødte" i Norge står sterkest i Sør-Troms og Nordland, fra ca 1920 har de også stekt fotfeste i Øst-Finnmark. Predikanter i Norge: Peder Olsen Fjelldal, Karl Cirka, Andreas Børresen, Paulus Polavara, Petter Bakkejord, Thoralf Jensen(ble ekskludert på 1970-tallet) og Jens Pedersen.

4. *De nyvakte*

I 1907 oppstod en splittelse blant gammellæstadianerne nord i Finland. Årsaken til denne splittelsen var at noen følte et sterkt behov for fornyelse inne bevegelsen. De mente at vekkelsen holt på å stivne i allmennreligiøsitet. Det var ikke noen særlig læremessig forskjell fra "Gammellæstadianerne", men de krevde strengere etterleving av ideala fra Læstadius. De har en fastere organisasjon enn de andre retningene. Et annet særtrekk er at de har et aktivt syn for misjon. Denne retningen har liten oppslutning i Norge, kun noen få personer i Finnmark.

5. *Lyngenretningen*

Lyngenretningen, eller "Den luthersk læstadianske forsamling" er en norsk retning som ble en realitet i 1910. Det var den markete forkynneren Erik Johnsen som var sentral her. Han var fra Manndalen i Kåfjord og virket som predikant i ca. 70 år. Det utviklet seg et nært forhold mellom læstadianerne i Lyngen og Den norske kirke. Årsaken var bl.a. en felles front mot gjendøperne som begynte å få fotfeste i Nord-Troms. I denne kampen utviklet Johnsen sitt dåpssyn, som nok var mer ortodoks-luthersk enn i de andre retningene. Mange hevder at Lyngenretningen er mer luthersk enn læstadiansk. I sine samlinger leser de helst Luther og svært lite Læstadius. Denne retningen står veldig sterkt i Nord-Troms, inklusiv Tromsø. Ellers er det noen spredte forsamlinger i Sør-Troms og Finnmark. Sentrale predikanter: Erik Johnsen, Karl Lunde og Haldor Samuelsen.

6. *Fundamentalistene eller De konservative*

I 1992 skjedde en alvorlig splittelse i Lyngenretningen. Det hadde da i noen år pågått en debatt mellom predikanter innen denne retningen. Debatten gikk på hvorvidt Guds ord åpner for at den uskyldige part i en skilsmisse kan gifte seg på ny og om skapelsesdagene er dager eller perioder. Selv om disse spørsmål var den ytre årsak til splittelsen, er mange overbevist om at personlige motsetninger mellom enkelte predikanter også spilte en viktig rolle. De som gikk mot å åpne for gjengifte og som hevdet at skapelsesdagene var dager på 24 timer blir kalt for "De konservative" eller "Fundamentalistene" på folkemunne. Peder Nyvoll var en av forkjemperne for dette synet. Andre sentrale predikanter: Jaklin Sommerstad og Knut Evanger.

Splittelsen delte familier og bygder og begge retninger finnes de fleste steder i lyngenretningens utbredelsesområde.

7. De liberale

Den andre retningen ble kalt for "De liberale". Innen denne retningen har det de senere år hos enkelte blitt en hvis åpenhet for misjon. I Nord-Troms arbeider flere til støtte for samemisjonens Kola-arbeid. Det har også vært en del kontakt mellom ungdom fra denne retningen og misjonssambands-ungdom i Tromsø. Predikanter: Andreas Esbensen, Alf Jakobsen, Sigmund Eriksen og Erling Saltnes.

Forsamlingen

De flest læstadianske forsamlinger i Norge bruker gamle Landstads salmebok eller egen sangbok (Vekterropet i lyngenretningen og Åndelig sangbok i Alta-retningen). De anerkjenner ikke den nye liturgien, men er likevel forholdsvis tro mot Den norske kirke. Dette først og fremst p.g.a. sakramentene. De senere år har "De førstefødte" gått inn på en ordning lignende den Misjonssambandet står for. Uten å melde seg ut av kirken, forvalter de selv dåp og nattverd. Rørelse er vanlig i alle retningene, bortsett fra lyngenretningen. Når forkynnelsen tar tak i hjertene, begynner noen å omfavne hverandre i glede, andre gråter i syndenød og ber om tilgivelse. Andre bryter ut i høylydt bønn, takk og lovprisning.

Det er ikke ansatte forkynnere i den læstadianske bevegelse. Kun frivillige forkynnere sendes ut. Ingen av dem er lønnet, men reiseutgiftene blir dekket. Her er ikke fri bønn. Tilreisende eller lokal forsamlingsholder, sitter framme ved et bord. Her blir det forkynt eller lest fra Luther eller Læstadius. Talen er gjerne på 1,5-2 timer. Etter møtet er det pause der det blir samtale om det som er forkynt.